

Jan Toorop als Dalang

Martine France Delfos

Jan Toorop als Dalang
Martine France Delfos

ISBN 978 90 8560 337 5
NUR 642 | THEMA AGR

Informatie over publicaties van Martine F. Delfos: www.mdelfos.nl

© Martine F. Delfos | B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Indië kan niet uit mij worden weggedacht. De grondslag van mijn werk is Oostersch.

Jan Toorop

Inhoud

Voorwoord	8	Zevende statie	54
Ter intro	11	<i>Jezus valt voor de tweede maal onder het kruis</i>	
Jan Toorop	13	Achtste statie	58
<i>Met wortels en ziel gebonden aan Nederlands-Indië</i>		<i>Jezus troost de wenende vrouwen</i>	
De kruisweg	19	Negende statie	60
<i>Via Dolorosa</i>		<i>Jezus valt voor de derde maal onder het kruis</i>	
De kruisweg van Jan Toorop	22	Details van statie 9 gebruikt voor bij de paginanummering	63
<i>De Klitikstijl</i>		Tiende statie	64
Een glazen kruisweg voor de kerk Heilige Maria Koningin (De Bron)	31	<i>Jezus wordt van Zijne klederen beroofd</i>	
Vergelijken van waskrijttekeningen en glaspanelen	35	Elfde statie	66
De staties	38	<i>Jezus wordt aan het kruis genageld</i>	
Pre-statie	40	Twaalfde statie	70
<i>Gebed voor den kruisweg</i>		<i>Jezus sterft aan het kruis</i>	
Eerste statie	42	Dertiende statie	72
<i>Jezus wordt ter dood veroordeeld</i>		<i>Jezus wordt van het kruis afgenomen</i>	
Tweede statie	44	Veertiende statie	74
<i>Jezus neemt het kruis op zijn schouders</i>		<i>Jezus wordt in het graf gelegd</i>	
Derde statie	46	Epiloog	77
<i>Jezus valt voor de eerste maal onder het kruis</i>		Bijlage	78
Vierde statie	48	Literatuur	84
<i>Jezus ontmoet zijn moeder</i>		Verantwoording van de illustraties	86
Vijfde statie	50	Over de auteur	88
<i>Simon van Cyrene helpt Jezus het kruis te dragen</i>			
Zesde statie	52		
<i>Veronica droogt het aangezicht van Jezus af</i>			

Voorwoord

Jan Toorop (1858-1928) kan gezien worden als nestor van de Nederlandse kunstwereld aan het begin van de 20ste eeuw.

Een periode waarin de vaderlandse kunst sterk voor de dag

kwam. Opmerkelijk genoeg valt er echter in de kunstgeschiedschrijving in Nederland, als het gaat om kunstenaars van de late 19de en vroege 20ste eeuw, nog veel te doen. Elke publicatie die de kennis van én het denken over een kunstenaar uit die periode verbreedt, juich ik toe. Zo ook dit boek van Martine Delfos. Bij toeval zag ze reproducties van De kruisweg van Jan Toorop. De veertien originelen hangen al sinds 1919 in de Bernulphuskerk in Oosterbeek, waarop Toorop de opdrachtgeefster, haar familieleden en dorpsgenoten van Oosterbeek als modellen gebruikte voor met name de figuranten op de panelen. Delfos' net even andere manier van formuleren dan gebruikelijk in kunstgeschiedschrijving en haar durf om te interpreteren en waar te nemen, werken verfrissend.

Toorop onderscheidde zich van zijn generatiegenoten door zijn internationale contacten. Hij was goed ingevoerd in internationale ontwikkelingen, wat hij terug liet komen in zijn werk. Hij hanteerde met succes verschillende stijlen. In die zin was Toorop een kameleon, waardoor het achteraf moeilijk te zeggen is wat uiteindelijk zijn signature style is. In de kruisweg lijken zijn wezen als Indische man, zoals hij zichzelf noemt, en zijn levensweg samen te komen. Delfos beschrijft de weergave van de beweging in de veertien panelen en noemt Toorop de Dalang, de schimmenspeler afkomstig van Java. Het schimmenspel is onlosmakelijk verbonden met de cultuur van het eiland. Om vanuit het spel van de Wajang naar De kruisweg te kijken, is een verrassende manier om naar het werk in de Bernulphuskerk te kijken. Delfos gaat zo ver om het als een eigen stijl van Jan Toorop te benoemen, de Klitikstijl, naar de poppen van het schimmenspel. Ik zelf zie vooral ook het hyperrealisme van die tijd terug komen. Een harde stijl, maar hier gecombineerd met een haast naïeve vormentaal, die ontstaat door de versimpelingen die Toorop heeft toegepast. De gezichten wekken een indrukwekkende empathie op. Je kunt je gemakkelijk

verplaatsen in de afgebeelde personen, wat belangrijk is, omdat een kruisweg hét verhaal moet vertellen én laten voelen. Toorop voelde het als zijn taak om die belevenis bij de kijker op te roepen.

Het boek van Martine Delfos dat u nu in handen heeft, is een mooi voorbeeld van een uitwisseling tussen vakgebieden. Het gaat over kunst, maar ook over psychologie en letterkunde. Hiermee wordt de samenhang tussen het werk en de persoon Toorop verbreed. Die samenhang vond Delfos onder meer in een van Toorops laatste werken: De levenskunstenaar, dat uit haar analyse als een iconisch werk tevoorschijn komt.

Het is jammer dat we in de 20ste eeuw religieuze thematieken in de kunst zijn gaan wantrouwen. In de laatste fase van Toorops leven, speelde de religie en de kerk een onontbeerlijke rol. De realistische kunst uit de decennia rond en na De kruisweg zijn door de Tweede Wereldoorlog in de vergetelheid geraakt. Onder andere door de associatie met het nazisme, waar Toorop overigens niets mee te maken had. Dat wantrouwen viel Toorop postuum ten deel, net als dat bij veel generatiegenoten gebeurde. Ook Delfos aarzelde om een religieus onderwerp ter hande te nemen, maar vond dat kunst moest prevaleren in een tijd van 'Scheiding van Kerk en Staat' en van 'Ontkerkelijking'.

Toorop zou het alleen maar mooi en eervol gevonden hebben dat we, ruim honderd jaar na het afronden van zijn opdracht, nog steeds zijn werk tegen het licht houden en waarderen. En dat mensen als Martine Delfos met nieuwe impulsen komen om na te denken over dit werk. Hij heeft zijn opdracht toentertijd serieus genomen en met liefde en aandacht uitgevoerd.

Dat Delfos met aandacht en liefde een vergeten episode uit zijn oeuvre beschrijft, toont maar weer eens hoe kunst zich van tijd tot tijd onverwachts kan oprichten.

Benno Tempel

Voormalig Directeur Kunstmuseum Den Haag

Vervolgens Directeur Kröller-Müller Museum Arnhem

Kunstmuseum den Haag, Architect Berlage, Foto Roel Wijnants.

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5071777>

Ter intro

Het werk van Jan Toorop ken ik al sinds mijn vroegste jeugd, vooral vanuit het Gemeentemuseum in Den Haag, inmiddels Kunstmuseum Den Haag genoemd. Zij hebben ook de grootste collectie van het werk van Jan Toorop. Het werk van zijn dochter Charley Toorop had ik leren kennen in het Van Abbemuseum in mijn geboortestad Eindhoven. Geheel onverwacht ontdekte ik in maart 2022, bij een bezichtiging van een kerk, dat Toorop ook een kruisweg had gemaakt, een intrigerende kruisweg. Hoewel ik al sinds mijn achttiende niet meer Katholiek ben, werd mijn nieuwsgierigheid gewekt doordat ik aan de magie werd herinnerd van als klein meisje op Goede Vrijdag stil op mijn tenen langs de staties te lopen, die ik gruwelijk pijnlijk vond.

Na de ontdekking dat Toorop een kruisweg had gemaakt, ging ik onderzoeken wat het verhaal van de kruisweg was en onderzocht de opvallende, bijzondere en verstilde beweging in de kruisweg die Jan Toorop tekende. Ik probeerde te begrijpen hoe hij de kruisweg had gemaakt en waardoor die bijzondere uitstraling van de afbeeldingen ontstaan was. Daartoe moest ik me verdiepen in Jan Toorop als mens, en me verdiepen in het proces van de vervaardiging van die kruisweg, maar ook in het proces van de vervaardiging van een nieuwe vorm van

deze kruisweg in glas uitgedrukt door een glasatelier. Het leidde tot ontdekkingen die zelfs aanleiding gaven om wat Toorop met de kruisweg deed als een nieuwe stijl te benoemen, de *Klitikstijl*.

Dit onderzoek week in onderwerp af van de onderzoeken die ik gewend was te doen, maar dezelfde methode van nauwkeurige observatie en interpretatie was van toepassing.

Het was een aangenaam onderzoek dat ik dan ook maar neerschreef, zodat anderen ook zouden kunnen genieten van wat Toorop heeft gemaakt.

Ik heb me niet door mijn katholiek-zijn laten leiden en ben blij dat ik daardoor open en onbevooroordeeld een relatief onbekend deel van de kunst van Toorop heb kunnen ontdekken. Dat nog diep kenmerkend voor hem lijkt te zijn ook.

Martine France Delfos,
Utrecht, 2024

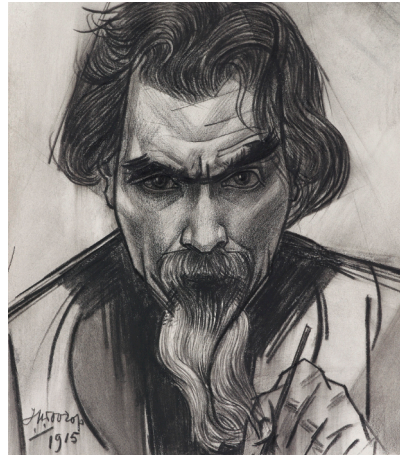
Jan Toorop

Met wortels en ziel gebonden aan Nederlands-Indië

AFBEELDING 1:

Johannes Theodorus (Jan) Toorop
(1858-1928)

AFBEELDING 2:

Zelfportret op 56-jarige leeftijd, 1915
Kunstmuseum Den Haag

Jan Toorop was een toonaangevend kunstenaar in Nederland in de periode rond 1900, en hij is belangrijk gebleven. Werk van hem is in Nederland in verschillende musea te vinden en bij uitstek in het *Kunstmuseum* (het voormalig Gemeentemuseum) in Den Haag, maar ook in het *Rijksmuseum* in Amsterdam en het *Kröller-Mullermuseum* in Otterlo, Het Nationaal Park Hoge Veluwe. Hij werd gezien als een aimabel man en was zeer gewaardeerd in kunstkringen en daarbuiten. Gerard van Wezel schrijft daarover naar aanleiding van de reactie op de uitvaart van Jan Toorop: *‘Het waren niet alleen beroemde vakgenoten die de schilder grote eer bewezen, getuige Toorops uitvaart van drie dagen eerder, op 7 maart 1928, die grensde aan een staatsbegrafenis.’*

Van Nederlands-Indië naar Nederland

Johannes Theodorus (Jan) Toorop is van Indische afkomst, een *indo*, zoals hij zelf zegt. Niet alleen zijn uiterlijk, maar ook zijn ziel, zoals hij aangeeft, is Indisch.

Hij is geboren op 20 december 1858 in Poerworedjo, een stad in het midden van het eiland Java, waar hij opgroeide tot zijn vijfde jaar.

Op Java was de Wajang, het schimmenspel met Wajangpoppen, een belangrijk cultuurgoed. Als klein jongetje was Jan Toorop gefascineerd door het schimmenspel. De Wajang zal daarom een belangrijk onderdeel geweest zijn van zijn ‘indo’ zijn.

Voor Jan Toorop zelf, hoorde hij ook bij Nederland. De onafhankelijkheidsverklaring van Nederlands-Indië in 1945 vindt pas lang na het overlijden van Toorop (1928) plaats. Vervolgens leidde vier jaren van strijd tot de soevereiniteit van de Verenigde Staten van Indonesië in 1949.

Toorop heeft een veelzijdige afkomst die leidde tot een diversiteit aan culturele invloeden die een dankbare voedingsbodem kunnen zijn voor een kunstenaar en bij hem tot een diversiteit van kunstuitingen leidde. Zijn vader, Christoffel Theodorus Toorop (1825-1887), was een gouvernementsambtenaar die griffier was bij de landraad Bagelen op Java. Zijn moeder, Maria Magdalena Cooke (1837-1892), was de dochter van een Engelse zeekapitein en een vrouw van vermoedelijk gemengde afkomst (Engels, Nederlands en Chinees). In 1863 verhuisde het gezin Toorop met vijf kinderen naar Banka, het eiland waar de moeder van Toorop was geboren. Jan Toorop is dan vijf jaar. Op dat eiland werd de vader van Toorop administrateur bij de tinmijnen.

Jan Toorop gaat, tien jaar oud, in 1867, naar Batavia, het latere Jakarta, voor een betere schoolopleiding. Hij heeft zijn ouders nooit meer teruggezien; ze hebben echter tot hun overlijden een hartelijke relatie met hun zoon onderhouden. Een jaar later, 1868, wordt hij Nederlands Hervormd gedoopt, het geloof van zijn ouders, maar hij liet dat geloof los toen hij later aan de Rijksacademie in Amsterdam studeerde, omdat dit geloof hem ‘geen indruk van binnen’ gaf. Veel later, 1905, bekeert hij zich tot het Katholicisme.

Het zelfportret 'Het gebed', het 'vuistgebed', is dan ook een intens en haast smekend portret van de kunstenaar die met zijn niet ineengestrengelde, maar ineengevouwen handen, bijna als vuisten, naar de Jezusfiguur reikt die in een

AFBEELDING 3: *Het gebed*, zelfportret door Jan Toorop, 1927
Stedelijk Museum Amsterdam

regenboog op de achtergrond staat. De ineenstrengeling van gebed en vuisten laat Toorops gevecht met het geloof zien.

Het jaar na dit zelfportret, 1928, zou de invalide Toorop sterven. In het christelijk geloof staat de regenboog symbool voor het verbond van God met de aarde en is dit het teken van hoop.

Van ambtenaar naar kunstenaar

Het was gebruikelijk bij plantagehouders en ambtenaren, zoals de vader van Toorop, dat zij hun kinderen naar Nederland stuurden om daar hun middelbare school af te ronden en te gaan studeren. In Nederland bestond

een grote gemeenschap van mensen die waren geëmigreerd vanuit Nederlands-Indië, met name in Den Haag. De kinderen konden daarom vaak bij familie gaan wonen, wanneer ze naar Nederland kwamen.

Na anderhalf jaar in Batavia te hebben gewoond, vertrekt Jan Toorop, elf jaar oud, in 1869 naar Nederland. Hij heeft tot dan in Nederlands-Indië gewoond, waarvan vijf jaar op Java en zes op Banka. In Nederland aangekomen gaat hij naar familie, eerst in Leiden, daarna in 1874 gaat hij naar Winterswijk, waar hij de middelbare HBS (Hogere Burger School) doorloopt.

Jan Toorop heeft in Nederland en België op verschillende plekken gewoond: Leiden, Winterswijk, Delft, Brussel, Nijmegen, Domburg en vooral veel in Den Haag, waar hij overleed op 3 maart 1928 op 69-jarige leeftijd.

Het was de bedoeling dat Jan Toorop werd opgeleid tot ambtenaar in Oost-Indië en daartoe studeerde hij vanaf 1876 aan de Polytechnische School in Delft.

Maar Jan tekende graag en veel en vanaf 1875 krijgt hij tekenlessen van Herman van der Weele, kunstschilder behorende bij de *Haagse School* in Den Haag. In 1878 verlaat Toorop de Polytechnische School in Delft zonder diploma en gaat zich aan de kunst wijden. Zijn vader gaf hem toestemming, om, op advies van enkele kunstenaars, op de Rijksacademie voor Beeldende Kunst van Amsterdam te gaan studeren, wat hij deed van 1880 tot 1882 met een beurs van het Koninklijk Huis. Daarna ging hij naar België en studeerde daar van 1882 tot 1885 aan de Academie van Schone Kunsten in Brussel, die hij voortijdig verliet. Hij werd lid van kunstenaarsvereniging *Les XX, Les Vingts* (De Twintig) met onder andere James Ensor, en later van *La Libre Esthétique*, beiden opgericht door Octave Maus.

Levensgezellen

In Brussel leerde Jan Toorop in 1884 de Ierse Annie Josephine Hall kennen, waarmee hij twee jaar later op 12 mei 1886 trouwde. In 1887 kregen ze een dochter, Mary-Ann die na een paar maanden overleed, in november van hetzelfde jaar.

AFBEELDING 4:
Portret van Annie Hall door Jan Toorop, 1885
Rijksmuseum Amsterdam

Voor ouders is het overlijden van een kind een groot verlies, zo zal het vermoedelijk ook geweest zijn voor Jan Toorop en zijn vrouw Annie. Een dergelijk verlies wordt door twee ouders, zeker wanneer het een man en een vrouw zijn, zeer verschillend ervaren en uitgedrukt. Het zorgt er vaak voor dat zij, in plaats van nader tot elkaar te komen, juist verder uit elkaar groeien, tegen hun eigen wil in. Mogelijk is dat gebeurd bij Jan en Annie. Daarbij komt nog dat Annie het overlijden van hun kind weet aan de syfilis die Toorop had opgelopen, schrijft Brederoo. De dood komt wellicht daarom vaak voor in het werk van Toorop met schilderijen als: *L'enterrement (De begrafenis)*, later *Le respect à la mort (Respect voor de dood)* genoemd; *Le cimetière (Het kerkhof)*; *Dode non door man en vrouw beweend* en *O grave, where is thy victory? (oh, graf, waar is uw overwinning?)*. Het laatste schilderij uit 1892 toont Sylfides bij een graf. Sylfides zijn nimfen van de lucht. Het is niet duidelijk of de Sylfides het graf in of het graf uitgaan. Misschien is het betekenisvol dat dit schilderij vijf jaar na de dood van zijn dochter Mary-Ann is geschilderd en kort na de geboorte van zijn tweede kind. Van Wezel meldt dat Toorop aan Plasschaert – die grondig onderzoek deed naar het werk van Toorop – vertelde dat *O grave where is thy victory*, sterk pijnlijk door hem beleefd was: 'Als je dat eens wist kerel.'

Het is een sterk autobiografisch schilderij, een associatie van een overleden kind met een luchtnimf en een tweede, niet helemaal zichtbare luchtnimf die mogelijk de angst suggereert van de ouder die bij een tweede kind een nieuwe dood vreest. Het roept in klank de associatie van de woorden Sylfide en Syfilis op ... de omgeving is boos, op de voorgrond de nog jonge man met gebalde vuist, achter hem demonen met gebalde vuist en grijpgrage handen en daarnaast bange, treurige vrouwen. Het gevecht tussen leven en dood, de demonen die de nimfen proberen te grijpen.

Het tweede kind van Jan en Annie werd vier jaar na de dood van Mary-Ann in 1891 geboren, een kind dat in leven bleef. Deze dochter werd Annie Caroline Pontifex genoemd met de roepnaam Charley. Zij werd als Charley Toorop een bekende schilderes. Jan en Annie leefden al snel na de geboorte van hun dochter Charley gescheiden. Toen Jan Toorop in 1902, elf jaar na de geboorte van Charley, zijn vrouw schriftelijk vroeg om een scheiding, omdat ze al zeven

AFBEELDING 5: *Oh grave, where is thy victory?* Jan Toorop 1892
Rijksmuseum Amsterdam

jaren van tafel en bed gescheiden waren, weigerde Annie. Tussen Annie en Jan bleef een strijd van aantrekken en afstoten bestaan. Annie bekeerde zich tot het streng-Katholieke geloof en Jan was protestant. Jan probeerde de godsdiensttwist in zijn gezin te vermijden. Hij vroeg Annie om voorzichtig en langzaam om te gaan met hoe ze hun dochter Charley, in het katholieke geloof inleidde.

Drie jaar na de geweigerde vraag om een scheiding, in 1905, bekeerde Jan Toorop zich op 47-jarige leeftijd ook tot het katholieke geloof, een geloof dat tegen echtscheiding was. Toen Jan Toorop op 3 maart 1928 overleed op negenzestigjarige leeftijd, leefden Annie en hij al jarenlang niet meer continu samen, maar met periodes dat ze wel samen woonden. Ook aan het einde van zijn leven woonden ze samen; ze zijn nooit officieel gescheiden. Annie overleed bijna een jaar na Jan op 10 januari 1929.

Jan Toorop leerde in 1912, op vierenvijftigjarige leeftijd, de kunstenaress (onder andere dichteres), Miek Janssen, kennen die tweeëndertig jaar jonger was dan hij, twee jaar ouder dan zijn dochter Charley die op dat moment negentien jaar oud was. Miek Janssen werd in 1914 Rooms-katholiek; ze was zeer gelovig en vroom.

AFBEELDING 6:
Portret van Miek Janssen
 door Jan Toorop, 1914
 Kunstmuseum Den Haag

Ondertussen probeerde Jan Toorop de relatie met zijn vrouw te verbeteren en ging hij in 1917 weer met Annie samenwonen. De relatie van Jan Toorop met Miek Janssen bleef bestaan tot het einde van zijn leven, en Miek verhuisde naar Den Haag. Of dit een vaderlijke liefde was of een romantische is niet duidelijk, maar voor de zeer diep gelovige en vrome Miek Janssen was het waarschijnlijk niet mogelijk om met een getrouwde man een relatie te hebben. Het was in ieder geval wel een liefdevolle, sterke verbintenis die zeventien jaar duurde tot aan Toorops dood. Misschien is de keuze van Miek Janssen als model voor Maria Magdalena een verwijzing naar de relatie tussen Jezus en Maria Magdalena, waar men ook wel eens vraagtekens bij heeft gezet. Annie ergerde zich aan de aanwezigheid van Miek om haar heen.

Voor Jan Toorop was het geloof en de vrouwen in zijn leven met betrekking tot het geloof, een gevecht met zichzelf. Het schilderij *De levensreis van de kunstenaar* uit 1925 lijkt dit uit te drukken.

De levensreis van de kunstenaar is op een boot weergegeven. De oude man in de boot lijkt op Homerus, de dichter van de Odyssee. De vrouw die fluit speelt doet denken aan de Sirenen met hun verleidelijke stemmen. Maar de sirenen hadden hun stem, dus is de vraag wat Toorop hiermee bedoelt. Uitzoeken brengt aan het licht dat Jan en Annie elkaar hebben leren kennen in Brussel, waar Jan schilderen

AFBEELDING 7:
De levensreis van de kunstenaar, 1925
 Studio 2000, Blaricum

AFBEELDING 8:
Statie 7: Jezus valt de tweede maal onder het kruis, 1917

studeerde en Annie muziek. Toorop is Zeus die de verleiding verbetert en droevig, bijna als een soldaat, het hoofd probeert te bieden met stevig te roeien op duidelijk woelige baren. Aan de mast houdt zich een vrouw vast. Getooid in een blauw kleed, de kleur van de maagd Maria, de kleur van zuiverheid, met de sluier van een non. Via het katholicisme kan er een associatie met Maria zijn, ook door de lichtkrans om haar hoofd, maar het zich vasthouden aan de mast duidt weer op Odysseus en de Odyssee. De 'Maria-figuur' lijkt op Mies Ewout, een leerling van Jan Toorop die model stond voor de jonge vrouw in blauw op statie 7 van de kruisweg die Toorop vervaardigde. Op die statie staat een jonge vrouw in een blauw kleed die met haar open handen naar beneden wijst, naar de gevallen Jezus, alsof ze wil zeggen: *Kijk nou toch!* Achter haar staat op deze statie Toorop met zijn hand op zijn hart, een zelfportret. Op de boot van het schilderij *De levensreis van de kunstenaar* wappert een zeil, rood, de kleur van de hartstocht en van het gevaar; een zeil met een kruis erop, een verwijzing naar zijn leven als een kruistocht en naar de kruisweg die hij schilderde. Deze kruisweg, en ook deze statie 7 schilderde hij onder andere in Domburg waar hij Mies Ewout leerde kennen

en zij zijn leerling werd. Het eiland links van hem waar hij langs vaart staat vol scherpe, gevaarlijke ijsspitsen; symbool voor de moeilijkheden op zijn levensreis.

Vanaf 1905 had Toorop problemen met zijn linkerbeen en de laatste jaren waren de problemen dermate toegenomen dat hij invalide werd en zich moest verplaatsen in een invalidenwagen. Zeven jaar na het overlijden van Jan Toorop huwde Miek Janssen met Rodolphe De Conge Kleyn.

Ontwikkeling als kunstenaar

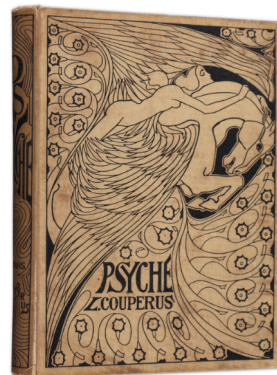
Jan Toorop wordt gezien als een van de meest veelzijdige kunstenaars van zijn tijd. Hij maakte zowel een glas-in-lood raam voor een kerk, impressionistische en symbolistische schilderijen als postzegels of reclameaffiches. Zijn affiche voor *Delftsche Slaolie* werd het meest bekend en de op dat moment nieuwe, zwierige stijl, werd naar aanleiding van dit affiche de 'slaoliestijl' genoemd. Toorop maakte ook boekomslagen, zoals voor het boek *Psyche* van de door hem bewonderde Louis Couperus en tekende ook een kaart van Azië in zijn middelbare schooltijd. Dit laatste doet vermoeden dat hij soms mogelijk uit heimwee tekende.

AFBEELDING 9:
Delftsche Slaolie 1898
Rijksmuseum Amsterdam

AFBEELDING 10: Postzegel
1923

AFBEELDING 11: *Psyche*,
Louis Couperus 1898.
Kunstmuseum Den Haag.
Stijl: Jugendstil/Art nouveau

Ook het materiaal dat Toorop gebruikte voor zijn kunstwerken was veelzijdig, onder andere houtsneden, olieverf, glas-in-lood, papier, linnen en een kruisweg op onbewerkt triplex met waskrijt.

Vanuit de Rijksacademie in Amsterdam en de Academie van Schone Kunsten in Brussel, maakte Jan Toorop een ontwikkeling in stijl mee. Hij werd eerst gegrepen door het impressionisme. De zeggingskracht van sfeer en indrukken (impression) van het *impressionisme* (*gerichtheid op de beleving van het moment*), de schilderijstijl waarmee Toorop startte, stond voor hem mogelijk symbool voor de magie van het schimmenspel van de Wajang, waar indrukken opgeroepen werden en niet zozeer de realiteit getoond werd, maar het de bedoeling was om een beleving op te roepen.

AFBEELDING 12:
Trio Fleuri Kunst-
museum Den Haag
Impressionisme 1886

AFBEELDING 13: *Novemberzon*
Kunstmuseum Den Haag
Pointillisme 1889

AFBEELDING 14:
O grave, where is thy victory?
Rijksmuseum Amsterdam
Symbolisme 1892

Daarna werd hij gegrepen door het *pointillisme* (*waarbij de kleuren van ongemengd gekleurde stippen optisch door hun nabijheid lijken te vermengen en er zo een beeld ontstaat*) van onder andere zijn vriend Georges Seurat. Ook hier gaat het niet om een realistische weergave, maar een indruk die zich tot een beeld vormt. Uiteindelijk werd zijn stijl die van het *symbolisme* (*hang naar het verleden, het onderbewuste, het onverklaarbare, het ongewone*) vermengd met *Jugendstil* / *Art Nouveau* (*inspiratiebron vaak de natuur, langstelige bloemen, gestileerde vormen, slanke vrouwen, belettering niet mechanisch maar natuurlijke vormen*). Deze stijlen trokken

Jan Toorop aan wegens hun vernieuwing, maar mogelijk nog meer omdat hij hiermee, stijl na stijl, steeds dichterbij de ziel van Nederlands-Indië benaderde, zoals Louis Couperus die zo treffend beschrijft in zijn boek *De stille Kracht*. Gerard van Wezel schrijft dat Toorop niet vaak Indonesische motieven gebruikte: *Alleen de wajangpopachtige sylfiden – hoewel slechts een jaar uitgebeeld* [Van Wezel bedoelt deze stijl slechts een jaar door Toorop gebruikt] – *vormen een geheel eigen verwerking van een motief uit de Javaanse kunst*. Zie het voorbeeld van het symbolistische schilderij hierboven (*O grave, where is thy victory?*). Mijns inziens is er een pregnante periode waarin de invloed van de Wajang heel duidelijk is, waarin als het ware een nieuwe, aparte stijl specifiek voor zijn kruisweg wordt ontwikkeld tussen 1915 en 1919. Dit zal verderop in het hoofdstuk *De kruisweg van Jan Toorop* besproken worden.

Toorop had een stimulerende invloed op het kunstzinnige milieu en niveau in Nederland, onder andere via het introduceren van het pointillisme en symbolisme. *Jan Toorop heeft als geen andere vaderlandse kunstenaar het beeld bepaald van de ontwikkeling van de moderne kunst in Nederland in de periode van circa 1885-1909*, schrijft Benno Tempel, directeur Kunstmuseum Den Haag. Hij had ook invloed op andere kunstenaars, zoals bijvoorbeeld de beroemde Oostenrijkse symbolistische kunstenaar Gustav Klimt (1862-1918). Woorden die in de context van Toorop vaak gebruikt worden zijn: avant-garde, vooruitlopen en revolutionair.

Hij stimuleerde exposities van andere kunstenaars, onder andere door een expositieruimte te creëren die de naam kreeg van *Het Kotje van Toorop*. Dit was een begrip in Domburg waar vele kunstenaars exposeerden, onder andere zijn vriend Piet Mondriaan.

Zelf heeft Jan Toorop met zijn muzikale vrouw Annie een nageslacht van kunstenaars gesticht met als centrale figuur hun dochter, de belangrijke schilderes Charley Toorop (1891-1955). Haar zoons, de kleinzoons van Jan Toorop, waren de schilder Edgar Fernhout (1912 - 1974) en de filmmaker en fotograaf John Fernhout (1913 - 1987). Ook zijn achterkleinzoon Rik Fernhout (1959 -), de zoon van Edgar, was kunstzinnig actief als schilder en met Colin Huizing schreef hij *Het Nederlandse Kunstboek* over 500 jaar kunst in Nederland.

Ook al liet Toorop op elfjarige leeftijd Nederlands-Indië achter zich of misschien omdat hij het achter moest laten en heimwee hem vervulde, bleef hij zijn wortels trouw: *'Indië kan niet uit mij worden weggedacht. De grondslag van mijn werk is Oostersch'*. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij onder zijn vrienden schrijvers telden die op de een of andere manier verbonden waren met Nederlands-Indië. De grote schrijver Couperus die drie jaar nadat zijn ouders met pensioen van Nederlands-Indië naar Nederland waren teruggekeerd geboren werd en veel over Nederlands-Indië schreef; Arthur van Schendel die ook afkomstig was uit Nederlands Indië, en geboren in Batavia.

Uiteindelijk komt die Oosterse grondslag, preciezer gezegd misschien dat Javaanse, tot uitdrukking in de wijze waarop Jan Toorop, in zijn latere jaren, zijn kruisweg vorm gaf. Wanneer we verderop deze kruisweg van Toorop analyseren, zullen we zien dat de Indische ziel in dat deel van zijn werk, mogelijk het meest duidelijk naar voren komt en het eigenlijk een diep Indische, Javaanse kruisweg is.

De kruisweg

Via Dolorosa

Het verhaal van de kruisweg is zeer oud. Het verwijst naar de weg die Jezus heeft afgelegd van zijn ter dood veroordeling tot aan zijn graflegging, van het paleis van Pontius Pilatus naar de berg Golgotha. Jezus wordt ook wel Jezus *Christus* genoemd, wat betekent Jezus, de *Gezalfde*. Die weg is een straat in Jeruzalem die de *Via Dolorosa* heet, vernoemd naar het lijden, de *lijdensweg*. Volgens geschiedkundigen echter zijn de plaatsen in Jeruzalem niet precies te duiden, omdat in de loop der jaren bijvoorbeeld het hoogteverschil in Jeruzalem al sterk veranderd is. De persoon Jezus staat centraal in het *Christelijk geloof*. Dit geloof kent drie stromingen: het *rooms-katholieke geloof*, het *protestantse geloof* en het *oosters-orthodoxe geloof*. Jezus speelt ook een rol in het *Islamitische geloof*. In het Christelijk geloof wordt Jezus beschouwd als de zoon van God en in het Islamitische geloof daarentegen wordt Jezus beschouwd als een belangrijke profeet, zoals Mohammed dat ook was. De belangrijkste tak van het Islamitische geloof, het *Soennisme*, gaat ervan uit dat aan het einde van de wereld de profeet Mohammed en de profeet Jezus verenigd zullen worden en de twee geloven een zullen worden. Voor veel niet-gelovigen is Jezus een bijzonder mens die waarschijnlijk echt bestaan heeft, die een sterke positieve uitstraling had op de mensen om hem heen, door zijn wijsheid en goedheid.

De verbeelding van de lijdensweg

De kruisweg verhaalt over de lijdensweg van Jezus op weg naar zijn dood. Volgens de overlevering en de geschriften liep Jezus, het kruis op zijn schouders, op vrijdag van het Joodse Pesach, de weg naar de *Calvarie* (Latijn), ook *Golgotha* (Grieks) genoemd; beide woorden betekenen schedelplaats. Dit is een heuvel of berg buiten Jeruzalem, waar executies plaatsvonden. Jezus droeg het kruis waarop hij vastgenageld zou worden op zijn eigen schouders naar de berg. De staties van de kruisweg zijn veertien momenten uit het verhaal van deze lijdensweg. Hij stierf om drie uur. Er wordt vermeld in de bijbel dat een aardbeving plaatsvond op dat moment en de voorhang van de tempel scheurde.

Deze dag van de lijdensweg is de Goede Vrijdag geworden, de dag van de kruisiging van Jezus, de vrijdag voor Pasen. Deze valt niet samen met Pesach, dat is het Joodse feest van 15 tot en met 22 april waarbij de vlucht, exodus, en daarmee de bevrijding uit de slavernij van Egypte wordt gevierd. Het Christelijk Pasen valt op de eerste zondag na de eerste volle maan na 21 maart. Op die dag wordt in het Christelijk geloof gevierd dat Jezus uit de dood is opgestaan op de zondag na de vrijdag van zijn kruisiging.

Het eerste moment van de kruisweg is de ter dood veroordeling van Jezus door de Prefect onder Romeins gezag, Pontius Pilatus. Het volk was in opstand gekomen tegen het Romeinse bewind dat afbeeldingen van de keizer ten toon spreidde, en persoonsverering was volgens het Joodse geloof verboden. Pontius Pilatus werd geconfronteerd met een onrustig volk. Het volk vroeg om de executie van Jezus. Pontius Pilatus legde het volk de vraag voor wie hij vrij zou laten en wie ter dood veroordeeld zou worden: de misdadiger Barabbas of Jezus, degene die de zoon van God zou zijn, de Messias. Pontius Pilatus koos op aandringen van het volk en de Schriftgeleerden om Jezus ter dood te veroordelen en Barabbas vrij te laten. Hij waste daarna echter zijn handen in onschuld, daarmee gaf hij aan dat het niet zijn beslissing was maar van het Joodse volk.

Vervolgens zouden op de Via Dolorosa acht momenten hebben plaatsgevonden, waaronder de ontmoeting van Jezus met zijn moeder. Het veertiende moment uit het verhaal is de graflegging van Jezus na zijn dood aan het kruis op de berg Golgotha. Voor de weergave van de naam van de veertien staties en bijbehorende beschrijving uit de Bijbel en andere geschriften, zie bijlage 1.

De ontwikkeling van een godsdienstoefening

Over de bron voor het verhaal van de kruisweg is weinig bekend. Verschillende staties verwijzen naar scenes die in de verschillende evangelies (Mattheus, Lucas, Marcus en Johannes) worden beschreven. Maar waar in de kruisweg driemaal wordt genoemd dat Jezus valt, is dit niet in de Bijbel terug te vinden. Ook de

ontmoeting met zijn moeder onderweg naar de kruisiging is niet in de Bijbel terug te vinden, wel haar aanwezigheid bij de kruisiging, ook de ontmoeting met Veronica is niet in de Bijbel terug te vinden.

Als oudste bron wordt wel gezegd dat de Via Dolorosa de weg is, die de moeder van Jezus na zijn overlijden liep. Er ontstond een gewoonte om biddend over deze weg te gaan. Deze gewoonte verspreidde zich steeds verder. Als belangrijkste verspreider van de gebeden kruisweg wordt Franciscus van Assisi (1181/1182-1226) genoemd. De kruisweg als *godsdienstoefening* in de vorm van een gebedsoefening lijkt te bestaan sinds de 15e eeuw. In Nederland was de belangrijkste verspreider de priester Christiaan van Adrichem (1533-1585) in de zestiende eeuw.

De kruisweg behoorde lange tijd tot het katholieke geloof. Toen het protestantse geloof in de zestiende eeuw ontstond, was de kruisweg daar in eerste instantie geen onderwerp. Dit hangt mogelijk samen met een van de kenmerken van het protestantse geloof dat afkeuring inhoudt van het afbeelden van heiligen en dat gebeurt op de afbeeldingen van de kruisweg. Uiteindelijk is vanuit het protest tegen heiligenverering de *Beeldenstorm* van 1566 ontstaan. Hierbij werden onder andere heiligenbeelden in katholieke kerken aangevallen en vernietigd. Inmiddels is ook in de Protestantse kerk aandacht voor de kruisweg en wordt het als gebedsoefening in sommige Protestantse kerken uitgevoerd. Ook is er een toenemend aantal oecumenische bijeenkomsten van de verschillende christelijke stromingen op Goede Vrijdag.

In het (Rooms-)Katholieke geloof wordt op Goede Vrijdag uitvoerig bij de lijdensweg van Jezus stilgestaan. De godsdienstoefening van de kruisweg vindt plaats door een tocht, op die dag, van de gelovigen langs de staties, terwijl bij iedere statie wordt stilgestaan en gebeden. Het is een symbolische wijze om zich te verplaatsen in het lijden van Jezus, de opoffering van God voor de mens. In de katholieke kerk werd het belang van de kruisweg lange tijd ook uitgedrukt via een *aflaat*. Een aflaat betekent een kwijtschelding van straf voor zondig gedrag; dit is een religieus gebruik in het Katholieke geloof. Aan het biddend lopen over de Via Dolorosa in Jeruzalem, werd een aflaat verbonden, zelfs een volle aflaat. Later werd de aflaat ook verstrekt bij het lopen langs de kruisweg-staties in de kerken.

Het christelijk geloof gaat ervan uit dat wat Jezus meegemaakt heeft de wil van God was om zijn enige zoon naar de aarde te sturen om de mens te helpen. De bedoeling van de godsdienstoefening waarbij de kruisweg wordt gelopen, is om dankbaarheid te voelen dat God zijn enige zoon dit afgrijpselijke lijden heeft doen meemaken als opoffering om de mensen te helpen.

Veertien staties in alle Katholieke kerken

De kruisweg kende in zijn eerste tijd zowel meer als minder staties dan veertien, onder andere een vijftiende statie die de verrijzenis van Christus verbeeldde. In de achttiende eeuw besloot Paus Clemens XII die paus was van 1730 tot 1740, dat de kruisweg veertien staties moest omvatten. Zijn opvolger Paus Benedictus XIV verplichtte in 1741 dat in iedere Rooms-Katholieke kerk een kruisweg aanwezig moest zijn.

AFBEELDING 15:
*De Sint Bernulphuskerk
met daarvoor het Heilig
Hartbeeld*